
ԱՆՎԱՆԻ ՎԻՄԱԳՐԱԳԵՏ-ՀՆԱԳԵՏԸ
(Հռիփսիմե Ջանփոլաղյանի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)

Ջանփոլաղյանների գերդաստանը սերում էր Գողթան աշխարհից՝ Նախիջևանից: Ծնվել է ավանդապահ, գործարար և ձեռներեց, հարազատ ժողովրդի հոգս ու ցավով տառապող Ջանփոլաղյանների ընտանիքում, որի ծոցից էր դուրս եկել Հայ կամավորական ջոկատներից մեկի հրամանատար Արշակ Ջանփոլաղյանը: Հռիփսիմեի հայրը՝ Միքայել Ջանփոլաղյանը, XX դարասկզբի զարգացող հայ բուրժուազիայի այն ներկայացուցիչներից էր, որը իր միջոցները և բարեգործական գործունեությունը այլոց նման ծավալել է ոչ թե Հայաստանից դուրս, այլ իր հայրենիքում: Նրա ջանքերով Երևանի կենտրոնում կառուցված թատրոնը խորհրդային տարիներին ծառայեց որպես «Մպայի տան մշակույթի կենտրոն», այսօր էլ դեռ կանգուն է:

Ջանփոլաղյանների ընտանիքում գնահատվում էր ուսումը, գիտությունը և սերը արվեստի նկատմամբ: Նվիրումը հայրենիքին դիտվում էր գերագույն նպատակ:

Հռիփսիմե Ջանփոլաղյանը ծնվել է 1918 թ. օգոստոսի 26-ին Երևանից փախած Սևանի ավազանում ժամանակավորապես ապաստանած իրենց ընտանիքում: Երբ թուրքական հրոսակները 1918 թ. մայիսին մտնում են Մարդարապատ, անմիջապես վտանգվում է Արարատյան դաշտի բնակչության խաղաղությունը: Ականավոր պետական գործիչ Արամ Մանուկյանի և ռազմաճակատի հրամանատար գեներալ Մովսես Միլիկյանի հորդորով ու պահանջով Երևանի բնակչության մեծ մասը հեռանալու էր քաղաքից և ապաստանելու էր Սևանի ավազանի գյուղերում: Այդ ժամանակ էլ ահա ծնվում է Հռիփսիմե Ջանփոլաղյանը: Շուտով ընտանիքը վերադառնում է Երևան, ուր Հռիփսիմեն հետագայում հաճախում է դպրոց, ստանում հայեցի կրթություն, իսկ մայրը, որը ռուսական գիմնազիայի ընթացավարտ էր, Հռիփսիմեին սովորեցնում է կատարելապես տիրապետել ռուսերենին:

Ավարտելով դպրոցը 1935-ին, Հռ. Ջանփոլաղյանը ընդունվում է Երևանի պետական համալսարանի պատմալեզվագրական ֆակուլտետը, որը գերազանց առաջադիմությամբ ավարտում է 1940-ին: Նույն տարին էլ աշխատանքի է անցնում Հայաստանի ազգային թանգարանում: Ի դեպ, նա թանգարանում աշխատել էր նաև 1939 թվին, ուսմանը զուգահեռ, երբ տոնվում էր «Մասունցի Դավիթ» էպոսի հազարամյակը: Այստեղ էլ Հռ. Ջանփոլաղյանն արժանանում է ականավոր հնագետ-արևելագետ, ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու ուշադրությանը: Վերջինս 1942 թ. նկատելով երիտասարդ աշխատակցի ձգտումը դեպի գիտությունը, մասնավորապես հայագիտությունը, նրան է տրամադրում դեռևս 1917 թ. իր կողմից Նոր Գետիկի վանքում ընդօրինակած վիմագրերի ձեռագիր օրինակը,

հանձնարարում մեկնել հնավայր, տեղում ստուգել, համեմատել և նորովի ընդօրինակել, վերծանել վանքի վիմագրերը: Հռիփսիմեն բարեխղճությամբ կատարում է այդ հանձնարարությունը՝ հաղթահարելով Հայրենական պատերազմի և դրան հաջորդած տարիների անասելի դժվարությունները՝ բազմիցս լինելով Գոշավանքում (Նոր Գետիկի վանք):

Թանգարանի երիտասարդ աշխատակիցը, ձեռքի տակ ունենալով Գոշավանքի վիմագրերի վերծանությունը՝ թեկնածուական աստենախոսության թեմա է ընտրում «Մխիթար Գոշր և Նոր Գետիկի վանքը» խորագրով թեզը, որը հաջողությամբ պաշտպանում է 1948-ին. այն հրատարակվում է թանգարանի աշխատությունների անդրանիկ ժողովածուի առաջին հատորում¹: Աշխատությունը հիմնականում շարադրված է Նոր Գետիկի վանքի որմերին առկա վիմագրերի, պատմիչների վկայությունների գիտական համակողմանի քննության վրա, ինչը նշանակալից ներդրում է հայագիտության և վիմագրության ուսումնասիրության ոլորտում: Շարադրանքում հեղինակը դրսևորել է վիմագրագետի փայլուն կարողություն: Նա վերծանում և նորովի է մեկնաբանում ոչ միայն Մխիթար Գոշի գործունեությանն առնչվող վիմագրական բազմակողմանի դրսևորումները, այլև հայոց պատմության մեջ վանական հաստատությունների խաղացած դերն ու նշանակությունը: Ուսումնասիրության մեջ հեղինակը հանգում է այն հետևության, որ հայկական նախարարական նշանավոր տան ներկայացուցիչներ Ջաքարյան եղբայրները սելջուկներից ազատագրելով Հայաստանի մեծ մասը, այնտեղ հաստատում են իրենց տնտեսական և քաղաքական փաստացի իշխանությունը, որը հարուցում է ժամանակի հոգևորականության մի մասի լուրդ ղեկավարությունը: Ինչպես հայտնի է, Բագրատունիների հարստության անկումից հետո, օտարների տիրապետության ժամանակաշրջանում հայ հոգևորականությունը և վանքերն էին այն նեցուկը, որոնց օգնությանն էր հաճախ դիմում անպաշտպան ժողովուրդը: Հզորանալով՝ հոգևորականությունը և վանական մենաստաններն իրենց ձեռքն են վերցնում նաև աշխարհիկ իշխանության որոշ գործառնություններ: Արևելյան Հայաստանում նման մենաստանների թվին էին պատկանում Հաղբատ և Սանահին հոգևոր նշանավոր կենտրոնները: Վերականգնվող աշխարհիկ իշխանության ուժեղացումով նվազում էր հոգևորականության ազդեցությունը, և առաջ էր գալիս դիմադրություն: Ընդդիմությունը Ջաքարե Ջաքարյանի ժամանակ մեծ չափերի է հասնում: «Նման պայմաններում, գրում է Հո. Ջանփոլադյանը, լավագույն միջոցը, որ կարող էր մտածել Ջաքարեն, դա հաշտության, միմյանց զիջողությունների ճանապարհն էր, սակայն սրա համար անհրաժեշտ էր, որ Ջաքարեն հենվեր ոչ միայն իր ուժի և հեղինակության, այլև հեղինակավոր և ազդեցիկ հոգևորականի և վանք-մենաստանի վրա: Ահա այդպիսին է հանդիսանում Մխիթար Գոշր և նրա հիմնած Նոր Գետիկի վանքը»²:

¹ Հո. Ջանփոլադյան. Մխիթար Գոշր և Նոր Գետիկի վանքը. - Աշխատություններ Հայաստանի պետական պատմական թանգարանի (այսուհետև՝ ՀՊՊԹ աշխ.), հ. 1, Երևան, 1948, էջ 97-166:

² Նույն տեղում, էջ 105:

Ուսումնասիրության էջերում այլ խնդիրների հետ հեղինակը քննության է առնում «Ժամատուն-գավիթ» տերմինների գործածության եզրերը միջին դարերում, դրանց իմաստը և հիմնավորում ժամատուն-գավիթների առաջացման ու վերջինիս հետագա իմաստավորումները: Քննության առնելով պատմական, վիճակագրական, ճարտարապետական և բազմաթիվ այլ իրողություններ, նա հանգում է հետևյալին. «Ահա այս բոլոր հանգամանքները հոգևորականությանը ստիպում են ժամատունը՝ վանքի միակ աշխարհիկ շենքը, կցել եկեղեցուն: ... Եվ որովհետև նա կառուցվում է նախկին գավիթի փոխարեն, և ինքը ևս հանդիսանում էր գավիթ, ուստի կոչվում է այդ նոր շենքի երկու բաղադրիչ մասերի անունով՝ ժամատուն և գավիթ»³: Բնական է, հետագա զարգացման արդյունք են XII–XIII դարերի քարակերտ զարմանահրաշ գավիթները:

1977 թ. Հո. Ջանփոլադյանը վիճակագրագետ Ս. Ավագյանի հետ հրատարակում են «Դիվան հայ վիճակագրության» համապատասխան հատորը՝ ընդգրկում էր Իջևանի շրջանի պատմական հուշարձանների վիճակագրերը⁴: Հո. Ջանփոլադյանը Նոր Գետիկի վանքի վիճակագրերից բացի հավաքել, վերծանել է նաև Հաղարծնի, Ջուխտակ վանքի, Մաթոսավանքի վիճակագիր արձանագրությունները՝ համապատասխան ծանոթագրություններով, առաջնորդվելով վիճակագրության հրատարակմանը ներկայացվող ժամանակակից պահանջներով: Այդ աշխատության հրատարակումը լուրջ ներդրում էր հայ վիճակագրության բնագավառում:

Հո. Ջանփոլադյանը հրատարակել է նաև հայ արձանագրություններին նվիրված այլ աշխատանքներ: Մասնավորապես, ուշագրավ են Հյուսիսային Ուրալում 1970 թ. պատահականորեն գտնված սրի վրա եղած արձանագրության վերծանությանը նվիրված հոդվածները⁵: Մի քանի տառանիշների առկայության պայմաններում նա հանդես է բերում հմուտ արձանագրագետի կարողություն և ճշմարտացի կռահում, ապացուցում, որ սրի վրա եղած գրերը հայերեն են և պարունակում են այն պատրաստող վարպետի անունը: Պրոֆ. Ա. Կիրպիչնիկովի հետ նա բացահայտում, սկզբնավորում է մի բնագավառ, որը միտված էր բացահայտելու հայ միջնադարում եղած առնտրական ու մշակութային մինչ այդ անհայտ ուղղությունը:

1984 թ. նշանավոր արևելագետ Վ. Բարտոլդի հիշատակին նվիրված ընթերցումներում Հո. Ջանփոլադյանը ներկայացնում է մի հաղորդում Մերձվոլգյան շրջանում հայտնաբերված հայկական խաչքարերի վրա հանդիպող վիճակագրերի մասին⁶: Նույն խնդրին էր նվիրված «Անիից և Բոլղարից գտնված երկու գործ-

³ Նույն տեղում, էջ 130:

⁴ Ս. Ավագյան, Հո. Ջանփոլադյան, Դիվան հայ վիճակագրության, պր. VI, կազմեցին Ս. Ավագյան, Հո. Ջանփոլադյան, Երևան, 1977:

⁵ Неожиданная находка на Урале.— Наука и жизнь, 1970, № 10, с. 15–17 с ил. (совместно с А. Н. Кирпичниковым); Средневековая сабля с армянской надписью, найденная в Приполярном Урале.— Эпиграфика Востока (далее— ЭВ), 1972, вып. 21, с. 23–29 с ил. (совместно с А. Н. Кирпичниковым).

⁶ Надпись на хачкарах (крестных камнях) как исторический источник.— Бартольдские чтения, Л., 1984, с. 38–39.

վածքի մասին»⁷ զեկուցումը: Հեղինակը, հիմք ընդունելով գործվածքների զարդաձևերը, գործելու տեխնիկան, հավաստում է դրանց Անի քաղաքից ծագելու խնդիրը: Դրանով նա մի անգամ ևս ապացուցում է, որ գոյություն են ունեցել առևտրական և մշակութային կապեր Հայաստանի միջնադարյան մայրաքաղաք Անիի և մերձվոլգյան քաղաքների միջև:

Հո. Ջանփոլադյանի վիմագրագիտական ձեռքբերումները պայմանավորված էին հնագիտության և գրաբարի իմացության բնագավառում ունեցած փայլուն գիտելիքներով, լուսանկարելու ու գրչանկարելու հմտությամբ և աներկբա կարողությամբ: Միաժամանակ, նա կարողանում էր պատմիչների վկայություններն օգտագործելով կնճռոտ հարցադրումներ բացահայտել ու կատարել նորոգ կռահումներ: Նմանօրինակ հարցադրում էր պարունակում նրա հրատարակած հոդվածներից մեկը՝ «V– VII դդ. հայկական աղբյուրները Հնդկաստանի մասին» վերտառությամբ⁸:

Հո. Ջանփոլադյանը իր աշխատանքային պաշտոնավարումը սկսելով պատմության թանգարանում, հատկապես տարվեց հնագիտությամբ, առավել ևս, երբ 1944 թ. իր կյանքը ընդմիջտ կապեց նշանավոր գիտնական Բ. Բ. Պիոտրովսկու հետ: Չնայած դժվարին տարիներին, ծանրաբեռնված ընտանիքի ու երեխաների դաստիարակության հոգսերով՝ 1946-ից 1964 թ. պաշտոնապես չաշխատելով գիտական որևէ հաստատությունում, այնուհանդերձ, նա չհրաժարվեց թանգարանից և իր սիրած հնագիտությունից: Ապրելով Լենինգրադում, ուր տեղափոխվել էր մշտական բնակության դեռևս 1947-ից, նա իր մշտական մասնակցությունն է բերել Միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր մայրաքաղաք Դվինի պեղումներին, հրապարակել միջնադարյան ապակեգործությանն ու սնդկամաններին նվիրված մենագրություններ, բազմաթիվ հոդվածներ:

Սնդկաման կամ ձվաձև անոթների խնդիրն իր վրա է հրավիրել ուսումնասիրողների մի քանի սերունդների ուշադրությունը: Առաջադրվել են մի շարք կռահումներ վերջիններիս նշանակության, թվագրման, տարածման արեալների մասին: Հո. Ջանփոլադյանն այդ խնդիրն նվիրել է հոդվածների մի ամբողջ շարք⁹ և առանձին ուսումնասիրություն¹⁰, ուր մանրակրկիտ քննության է ենթարկել առաջադրված բոլոր վարկածները և ժխտել դրանց մեծ մասը: Քննելով սնդկամանների կիրառական նշանակությունը՝ ուշադրություն է նվիրել դրանց ներսում քիմիական նյութերի ու միացությունների մնացորդների առկայությանը և հանգել համոզիչ հետևությունների. սնդկամանների մեջ սկզբնապես պահվել, տեղափոխվել են մեծարժեք անուշահոտ յուղեր, օձանելիք, մարմինը մերսելու ու խնամքի համար անհրաժեշտ պարագաներ, ավելի ուշ, երբ այլքիմիան լուրջ ա-

⁷ Армянские надписи на Волге.– ЭВ, 1984, № 22, с. 73–79.

⁸ Армянские источники V–VII вв об Индии.– Древние культуры Средней Азии и Индии, Л., с. 141–146.

⁹ Դվինի և Անիի պեղումներից հայտնի ձվաձև անոթները.– ՀՊՊԹ աշխ., հ. 3, 1950, էջ 147–167: Сфероконические сосуды из Двина и Ани.– Советская археология (далее – СА), 1958, ¹ 1, с. 201–213:

¹⁰ Сфероконические сосуды из Двина и Ани.– Հայաստանի հնագիտական հուշարձաններ (այսուհետև՝ ՀՀՀ), № 12, Երևան, 1982:

նաջրնթաց էր ապրում Արնելքի երկրներում, սնդկամանները օգտագործվում էին առանձնապես վտանգավոր նյութեր պահելու համար, ինչպիսիք էին՝ սնդիկը և նրա հիմքով քիմիական մյուս միացությունները: Հեղինակն ապացուցում է, որ ապակեգործության զարգացումով աստիճանաբար ալքիմիկոսների կողմից օգտագործվող կավե սնդկամաններն իրենց տեղը զիջում են ապակե անոթներին՝ ալամբիկներին, որոնք քիմիական նյութերի նկատմամբ ավելի չեզոք են, առավել մատչելի ու օգտագործման առումով նպատակահարմար: Դա պատճառ հանդիսացավ կիրառությունից սնդկամանների դուրս մղմանը: Հո. Ջանփոլադյանի՝ սնդկամաններին նվիրված մենագրությունը տվյալ խնդրին առնչվող ուսումնասիրությունների մեջ առավել նշանակալից և համակողմանի շարադրված աշխատությունն է: Հեղինակը Դվինի և Անիի սնդկամանների քննությունը կատարել է համակողմանի՝ անդրադառնալով դրանց ծագման, արտադրության տեղի ու ժամանակի, դաջագարդման, դրոշմագարդման տեխնիկային, պատրաստող վարպետների նշաններին, տարածման արեալին և գործածությունից դուրս գալու խնդիրներին:

Հո. Ջանփոլադյանն իր գիտական գործունեության զգալի մասը նվիրել է Դվինի պեղումներից հայտնաբերված միջնադարյան ապակեգործությանը, որը, ի դեպ, մինչև հիմա միևնույն հնավայրից հայտնի ամենախոշոր հավաքածուն է, որը տեղ է գտել Հայաստանի պատմության թանգարանում: Այդ ամենը նա համակողմանի ուսումնասիրել ու հրատարակել է տասնամյակների ընթացքում: Պարզվում է, որ Դվինում, տեղական ապակեգործության արտադրանքի կողքին, հանդիպում են գեղարվեստական ապակեգործության բարձրարժեք նմուշներ, որոնք ներմուծվել են Բյուզանդիայից, Իրանից, Իրաքից, Սիրիայից, Եգիպտոսից: Դվինի ապակուն նվիրված նրա երկու մենագրությունները¹¹ արևելյան ապակեգործության յուրօրինակ հանրագիտարան են: Հո. Ջանփոլադյանի աշխատությունները բարձր գնահատողներից էր Արնելքի ապակեգործության հիմնարար աշխատությունների հեղինակ, նշանավոր գիտնական Կ. Լամր: Նկատենք, որ Դվինի ապակեգործության քննությանը զուգընթաց, Հո. Ջանփոլադյանը ուսումնասիրել է ուրարտական Կարմիր բլուրում, Հին Լադոգայում և Նովոգրուդկայում հայտնաբերված ապակին¹²:

Հեղինակի կարևոր գյուտերից մեկն էլ Հայաստանի և Հին Ռուսիայի տարածքում հայտնաբերված բյուզանդական գեղարվեստական ապակու առկայության հավաստումն էր:

¹¹ Դվինի միջնադարյան ապակին IX–XIII դդ.– ՀՀՀ, հ. 7, Երևան, 1974: Միջնադարյան Հայաստանի առևտրական կապերը VI–XIII դդ. (ըստ ապակեգործության տվյալների).– ՀՀՀ № 14, Երևան, 1988 (հեղինակակից՝ Ա. Քալանթարյան):

¹² Два стеклянных сосуда из Новогрудка.– Византийский Временник, 1961, т. 19, с. 166–171; О трех образцах стекла из Кармир-Блура.– СА, 1964, ¹ 1, с. 307–312; Стеклянная чаша из Старой Ладogi.– Сообщения Государственного Эрмитажа, 1967, вып. 28, с. 49–50; Торговые связи в древности на основании изучения стеклянных изделий.– Pros. 15. Inter. Congr. on glass: Archaeometry, Л., 1989, p. 84–86.

1953 թ. Դվինի միջնաբերդում հայտնաբերվում է իր յուրահատկությամբ աչքի գարնող նուրբ կապույտ ապակուց ոսկեդրվագ զարդամոտիվներով մի սրվակ: Սրվակի գուտը մեծ հետաքրքրություն առաջ բերեց հնագետների, երաժշտագետների և, առհասարակ, արվեստաբանների շրջանում: Գտնվեցին «հայրենասեր»-ներ, որոնք հայտարարեցին այդ սրվակի հայկական ծագումը: Սակայն գիտական բարեխղճությանը հավատարիմ հնագետ-պատմաբանը պրպտելով գտավ բյուզանդական ապակեգործության հետ ունեցած այդ սրվակի աղերսը ու եզրակացրեց. «Դվինի սրվակն իր պատրաստման տեխնիկայով և հատկապես զարդամոտիվների արվեստի ոճով համընկնում է ոչ միայն բյուզանդական ապակե իրերին, ապակու նկարագրուման մասին եղած սկզբնաղբյուրների տեղեկություններին, այլև բյուզանդական արվեստն արտահայտող այլ իրերի հետ, որը և ավելի հավանական է դարձնում նրա բյուզանդական ծագումը¹³: Սրվակի վրա պատկերված է նաև ջութակահար, որն իր գործիքը բռնել է հորիզոնական դիրքով՝ ուսին հենած: Մասնագետների կարծիքով, աղեղի օգնությամբ նվագելու գործիքներն Արևմուտքում հայտնի էին դեռևս IX դարից ու բնավ ընդունված չէր Արևելքում: Հո. Ջանփոլադյանը գտնում է, որ պատկերվածը ջութակի նախատիպ հանդիսացող ֆիդելի պատկեր է, որի հայրենիքը բալկանյան երկրներն են՝ մասնավորապես Բյուզանդիան, որոշում է նաև սրվակի պատրաստման ժամանակը՝ XI դար:

Այդ փոքր, սակայն գիտական առումով հետաքրքրական իրը պարզում է Դվին քաղաքի ունեցած առևտրական կապերը, հավաստում, որ նրա ապակեգործ վարպետները հանդես էին գալիս նաև իրենց սեփական արտադրանքով: Սրվակն իր տեսակի մեջ եզակի իր լինելով, կարևոր նշանակություն ունեցավ բյուզանդական ապակեգործության ուսումնասիրության համար: Եվ, վերջապես, հաջորդ եզրակացությունը, ինչին հանգում է հնագետը, այն է, որ ֆիդելի պատկերը աղեղնավոր գործիքների մինչև օրս հայտնի հնագույն օրինակն է:

Հո. Ջանփոլադյանը գործուն մասնակցություն է ունեցել 1989 թ. Լենինգրադում կայացած XV միջազգային գիտական կոնգրեսի աշխատանքներին, որը նվիրված էր ապակեգործությանը: Այստեղ նա կարդացել է երկու զեկուցում: Ապակեգործությանը նվիրված նրա աշխատանքները նկատի ունենալով է, որ միջնադարագետներ Բ. Մարշակը և Վ. Ռասպոպովան նրա մասին գրում են. «Հո. Ջանփոլադյանի ներդրումը Արևելքի ապակու ուսումնասիրության գործում կարելի է համեմատել Կ. Լամի ունեցած ծառայության հետ: Ինչպես Կ. Լամի, այնպես էլ Հո. Ջանփոլադյանի աշխատությունները երբեք չեն հնանա»¹⁴:

Հո. Ջանփոլադյանը սակավ ներդրում չունի նաև Միջնադարյան Հայաստանի քաղաքների, դրանց առևտրական կապերի, քաղաքային մշակույթի, արհեստների ուսումնասիրության բնագավառում: Երկար տարիներ պաշտոնավարելով (1964–1990) ԽՍՀՄ հնագիտության ինստիտուտի Լենինգրադի բաժանմունքում,

¹³ Դվինի պեղումներից հայտնաբերված ապակե սրվակը. – ՀՊՊԹ աշխ., հ. 5, էջ 155:

¹⁴ Б. И. Маршак, В. И. Распопова. Памяти Р. М. Джанполадян. – Археологические вести. СПб., 2005, № №, с. 332.

նա իր կապերը չկտրեց Երևանի գիտական հաստատությունների հետ՝ հանդես գալով որպես հայ և ռուս մշակույթի հիանալի համատեղող:

Հռ. Ջանփոլադյանն իր կյանքի վերջին տարիներն ամբողջովին նվիրեց ամուսնու՝ Բ. Բ. Պիոտրովսկու գիտական ժառանգության հրատարակության նախապատրաստմանը:

Հռիփսիմե Միքայելովնան առինքնող անհատականություն էր: Նա օժտված էր բացառիկ մագնիսական ուժով: Բոլորը նրան սիրում ու հարգում էին, արժանանում նրա խորհուրդներին ու օժանդակությանը: Խառնվածքով բարեհոգի լինելով՝ մշտապես արժանացել է իրեն շրջապատողների սիրուն և գնահատանքին:

Հռ. Ջանփոլադյանը վախճանվեց 86 տարեկան հասակում՝ 2004 թ. օգոստոսի 25-ին Պետերբուրգում:

ԻԳԻԹ ՂԱՐԻԲՅԱՆ